

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИННИХ ДІЯНЬ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

CRIMINAL AND LAW QUALIFICATION OF CRIMINAL ACTS AGAINST ELECTORAL RIGHTS OF CITIZENS OF UKRAINE

Бурбій А.В., провідний юрисконсульт,
здобувач

Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

У статті розглядається питання кваліфікації злочинів проти виборчих прав громадян України. Спираючись на проведений аналіз статистичних даних, які демонструють низький рівень показників притягнення до відповідальності за електоральні злочини, зроблено висновок про складність оцінки злочинних діянь у виборчій сфері. На користь зазначеного свідчить відсутність правозастосовної практики за окремими видами злочинів проти виборчих прав громадян протягом тривалого періоду.

У статті наводиться ряд прикладів правозастосовної практики, які у поєднанні з теоретичним матеріалом, який ліг в основу дослідження, дозволили виявити окремі неточності в легальній кваліфікації злочинів проти виборчих прав. Встановлено, що однією з помилок, яких припускаються при кваліфікації електоральних злочинів, є неповне з'ясування обставин справи. Якщо деякі зі встановлених обставин прямо не впливають на кваліфікацію, все одно вони мають бути відображені в матеріалах досудового розслідування та у судових рішеннях.

Також зазначено, що неправильна оцінка ознак об'єктивної сторони злочинних діянь, спрямованих на порушення виборчих прав громадян України, стає причиною притягнення винних осіб до відповідальності за злочини, яких вони не вчиняли. Це в свою чергу завдає шкоди авторитету судових органів. У зв'язку з цим автор звернув увагу на важливість дотримання теоретичних правил кваліфікації злочинних діянь і врахування узагальненої правозастосовної практики при здійсненні їх оцінки.

Акцентується увага на тому, що у більшості випадків особи, засуджені за електоральні злочини, звільняються від відбування покарання, що не сприяє зменшенню рівня злочинності у цій сфері. Вирішення цієї проблеми автор бачить у призначенні альтернативних видів покарання, зокрема у вигляді підвищених штрафів або позбавленні спеціальних прав.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, кримінально-правова кваліфікація, покарання, дійове каєнння, сукупність злочинів.

The article deals with the qualification of crimes against the electoral rights of citizens of Ukraine. Based on the analysis of statistics showing a low level of indictment for electoral crimes, the conclusion was made about the complexity of the evaluation of criminal acts in the electoral area. The above is approved by the lack of law enforcement practice for certain types of crimes against the electoral rights of citizens during a long time. The article provides a number of examples of law enforcement practices that, in combination with the theoretical material that formed the basis of the study, revealed some inaccuracies in the legal qualification of crimes against electoral rights. In particular, it was found that one of the mistakes made in qualifying electoral crimes is incomplete clarification of the circumstances of the case.

It is emphasized that even if some of the established circumstances do not directly affect the qualification, they should still be reflected in the materials of the pre-trial investigation and court decisions. It was also noted that the incorrect assessment of the features of the objective side of criminal acts aimed at violating the electoral rights of Ukrainian citizens causes the perpetrators to be held accountable for crimes they did not commit. This, in turn, is detrimental to the judicial authority. In this regard, attention is drawn to the importance of complying with the theoretical rules for qualifying criminal acts and taking into account generalized law enforcement practices in their assessment.

The author also pays attention to the fact that in most cases, persons convicted of electoral crimes are exempt from serving a sentence, which does not contribute to reducing the level of crime in this area. The author sees the solution of this problem in the imposition of alternative forms of punishment, in particular in the form of increased amounts of fines in particular in the form of increased fines or deprivation of special rights.

Key words: election, electoral process, criminal law qualification, punishment, effective repentance, totality of crimes.

Явище злочинності завжди супроводжувало розвиток суспільних відносин, паразитуючи на його досягненнях і майстерно використовуючи його вразливі сторони. Розвиток цивілізації та науково-технічний прогрес дали людству можливість як насолоджуватися неймовірними матеріальними надбаннями, так і мати численні соціально-економічні та політико-правові блага. Право громадянина впливати на розвиток своєї держави через участь у виборчих відносинах, одержане в багатовіковій боротьбі людства за демократію і гуманізм, є одним із наймогутніших гуманітарних досягнень суспільства.

Виборчий процес є складним процесуально-правовим алгоритмом, кінцевою метою виконання якого є політична стабільність держави. Втручання у цей алгоритм в будь-якому випадку несе негативні наслідки: якщо не у нанесенні економічних збитків державі, то принаймні у порушенні правових основ виборчого права, що виявляється через знецінення ідеї виборів. Налагодження ефективного механізму виборчого процесу не може забезпечуватися виключно виборчим законодавством – для його підтримки важливим також є своєрідний «запобіжник» у вигляді кримінально-правового забезпечення виборчих прав громадян.

Кримінальний кодекс незалежної України на рівні з основним електоральним законодавством чимало разів піддавався редагуванню в частині криміналізації та декри-

міналізації злочинних діянь, які посягають на виборчі відносини, їх гуманізацію чи сувору пеналізацію. Незважаючи на пильну увагу законодавця і спільноти саме до цих кримінальних норм, беручи до уваги динамічний характер виборчого законодавства, можна стверджувати, що питання кримінально-правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин досі не втратило своєї актуальності і потребує постійного аналізу та актуалізації. Головним аргументом на користь зазначеного є те, що вдосконаленню законодавства відповідає швидке прилаштування суб'єктів злочинної діяльності та винайдення ними нових способів учинення злочинів, у тому числі у сфері досліджуваних відносин.

Кримінальний закон однозначно визначає, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення злочину, що має бути доведено обвинувальним вироком суду. Аналіз статистичних даних судової системи демонструє патологічно малу кількість обвинувачень, винесених за результатами розгляду справ у сфері виборчих відносин, передбачених статтями 157–160 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Так, у 2010 році в Україні за вчинення злочинів, передбачених статтями 157–158-2 КК України, було винесено 34 вироки суду, якими одну особу виправдано, а щодо 14 – закрито справи [1]. У 2013 році за цими ж статтями

було засуджено шість осіб, при цьому закрито три справи. У період 2015–2017 років спостерігалось збільшення кількості осіб, притягнутих до відповідальності. Так, у 2015 році набрали сили вироки щодо 26 осіб, у 2016 – щодо 62 осіб, а у 2017 році щодо 16, з яких 11 було закрито [2–4]. При цьому необхідно звернути увагу на те, що у 2015 році зареєстровано 192 кримінальних правопорушення за статтями 157–160 КК України, а у 2017 – 208. Наведені дані є поверховими, але дозволяють прослідкувати розбіжність у кількості зареєстрованих справ і судових вироків за злочини, які досліджуються.

Найпоширенішою підставою закриття справ є дійове каяття. З проаналізованих даних випливає, що жодну особу не було притягнуто до відповідальності за порушення таємниці голосування та порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, передбачених статтями 159–159-1 КК України. Незначна кількість кримінальних справ, доведених до судового розгляду, може свідчити про складність кваліфікації діянь у сфері виборчих відносин і проблематичність доведення наявності причинно-наслідкових зв'язків за цією категорією справ. Зазначене відкриває перспективні напрями для проведення доктринальної оцінки діянь у цій сфері, напрацювань, необхідних наукових рекомендацій, орієнтованих на формування подальших наукових пошуків у цьому напрямі та оптимізацію офіційного правозастосування.

Правильна кримінально-правова кваліфікація діяння на сучасному етапі набула аксіоматичного значення і не потребує окремого доведення своєї актуальності. Багато авторитетних дослідників галузі кримінального права, серед яких М.І. Коржанський, В.М. Кудрявцев, А.А. Музика, В.О. Навроцький, А.В. Савченко обґрунтовували у своїх працях важливість правильної оцінки діяння особи. Повністю притримуючись позицій згаданих вчених, автор наголошує, що правильна кваліфікація впливає на ряд ключових аспектів: від неї залежить авторитетність правозастосовних органів і рівень довіри до них з боку суспільства, що прямо впливає на спокій і стан захищеності кожної людини. Правильна кваліфікація створює умови для підтримання дієвості якісної кримінально-правової норми в частині її здатності належним чином захищати окреме коло відносин. При цьому вона дозволяє виявляти прогалини в конструкції кримінально-правової норми, створюючи підґрунтя для удосконалення останньої. Важливість правильної оцінки діянь у сфері виборчих відносин, окрім зазначеного, додатково виявляється у їх публічному характері і здатності формувати настрої широких верст населення.

Перешкоджання здійсненню виборчого права, передбаченого ст. 157 КК України, відповідно до наведених статистичних даних є одним із найпоширеніших злочинів цієї групи. Головною ознакою його об'єктивної сторони є визначене диспозицією статті вчинення перешкоди громадянам України та іншим суб'єктам виборчого процесу у реалізації ними своїх прав і обов'язків у виборчому процесі. При цьому законодавець прямо вказує на способи вчинення такого злочину як на обов'язкову ознаку складу злочину: обман і примушування. Зазначені способи пов'язані з впливом на волю і свідомість особи, спрямованим на прийняття нею рішення, яке суперечить її дійсній волі під час участі у виборчих відносинах. Їх характерні особливості розкрили В.І. Антіпов і В.В. Топчій у своєму дослідженні, тому детально розглядати це питання автор не буде [5, с. 11–13].

Окрему увагу привертає інший склад злочину, передбачений зазначеною статтею, – ухилення члена виборчої комісії від роботи комісії без поважних причин, який полягає у фактичному блокуванні можливості здійснення активного виборчого права, неможливості реалізації свого голосу або обліку відданого голосу у виборчому процесі. Хоча аналіз юридичної техніки не є об'єктом дослідження,

автор вважає за необхідне звернути увагу на дещо суперечливий характер формулювання, яке застосував законодавець, а саме «ухилення без поважних причин». Зважаючи на те, що ухилення саме по собі несе негативний відтінок і вже є порушенням конкретних норм, вказувати на відсутність поважних причин такого діяння немає потреби. Крім того, така конструкція може створювати підвалини для маніпуляцій у процесі кваліфікації злочину, вчиненого шляхом ухилення. Останнє вказує на необхідність уточнення її формулювання.

Кваліфікований та особливо кваліфікований склади злочинів згідно ст. 157 КК України передбачають перешкоджання вільному здійсненню громадянином його виборчого права, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, члена виборчої комісії або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень більш небезпечними способами: із застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою їх вчинення або із поєднанням альтернативних ознак (вчинення за попередньою змовою групою осіб, членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням її службового становища).

Важливою ознакою об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 157 КК України, є час їх вчинення, а саме триваючий виборчий процес. З аналізу конструкції та об'єктивної сторони зазначених злочинів випливає характеристика їх суб'єктивної сторони, а саме вчинення цих злочинів із прямим умислом [6, с. 106]. Участь у виборчих відносинах передбачає широке інформування про права і обов'язки учасників таких відносин. Особливо це стосується членів виборчих комісій, які складають присягу, вступаючи у ці відносини. Відтак про випадковий характер таких діянь не йдеться.

Так, вироком суду ОСОБА_1 та ОСОБА_2 були засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 157 КК України. Під час виборчого процесу 2019 року зазначені особи виявили агітаційний банер кандидата у народні депутати України ОСОБА_3 на лицевій стороні приватного магазину. Керуючись внутрішнім переконанням про неможливість обрання цього кандидата, вказані ОСОБА_1 і ОСОБА_2 змовилися знищити банер шляхом його підпалу за допомогою легкозаймистої суміші. Вартість знищеного банера становила менше однієї тисячі гривень, і з цього приводу ніхто не заявляв цивільного позову у кримінальному провадженні. Тобто, у такий спосіб – знищення агітаційних матеріалів під час виборчого процесу – ОСОБА_1 і ОСОБА_2 вирішили перешкодити ОСОБА_3 реалізації нею права бути обраним на виборах. Характер вчиненого вказує на наявність у діячів ОСОБА_1 і ОСОБА_2 прямого умислу [7]. За таких обставин правильність кваліфікації дій обвинувачених за ч. 3 ст. 157 КК України не викликає сумнівів.

На думку автора, при встановленні фактичних обставин справи були допущені певні помилки. Так, належній оцінці вчинених обвинуваченими діянь не піддавався спосіб скоєння злочину. З матеріалів наведеної судової справи вбачається, що ОСОБА_1 і ОСОБА_2 вчинили злочин у спосіб, який є загальнонебезпечним – підпал. Мотивувальна частина судового рішення містить лише вказівку на те, що кожен з обвинувачених учинив перешкоджання діяльності суб'єкта виборчого процесу, «поєднане зі знищенням майна». При цьому ані органи досудового розслідування, ані суд не виявили обтяжуючих обставин у скоєному.

Відповідно до узагальненої судової практики, якщо у складі злочину передбачене діяння, окремі прояви якого у поєднанні з відповідними обставинами утворюють склад іншого злочину, то такі прояви, як правило, повинні отримувати окрему кваліфікацію [8]. Тобто, оцінюючи діяння, необхідно враховувати, чи охоплює повністю відповідний склад злочину це діяння.

Згідно п. 12 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину загалом небезпечним способом є обставиною, яка обтяжує покарання. Беручи до уваги, що ст. 157 КК України не охоплюється вчинення злочину таким способом, автор доходить висновку, що ці діяння потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 194 КК України. Зазначене утворює собою ідеальну сукупність злочинів: обвинувачені однією дією не лише перешкодили особі у реалізації нею виборчого права, але й знищили чуже майно загалом небезпечним способом. У цьому випадку можна говорити про порушення правил кваліфікації злочину за об'єктивною стороною [9, с. 71].

Незаконне використання виборчого бюлетеня для голосування або голосування виборцем більше ніж один раз – злочин, передбачений ст. 158-1 КК України, який містить широкий перелік альтернативних діянь, що утворюють як основний, так і його кваліфікований склад. Це одна з найчастіше застосовуваних на практиці статей цієї групи злочинів. Вирізняльною їх особливістю є поєднання одночасно кількох альтернатив у злочині, вчиненому однією особою, що суттєво ускладнює його оцінку.

Так, ОСОБУ_1 було визнано винною у наданні виборчого бюлетеня особі, яка не мала права його отримувати, вчиненого членом дільничної виборчої комісії, що передбачено ч. 2 ст. 158-1 КК України. Відповідно до матеріалів судової справи ОСОБА_1, яка була членом виборчої комісії, достовірно знаючи, що ОСОБА_4 та ОСОБА_5 за власним бажанням не будуть брати участь у голосуванні, скористалася цим. Вона вилучила два бюлетені та умисно внесла в кожний із них дані про участь ОСОБА_4 та ОСОБА_5 у виборах шляхом проставлення за власним переконанням відмітки про голосування за одного кандидата у вказаних бюлетенях. У подальшому вона передала ОСОБИ_6 ці бюлетені, щоб остання вкинула їх до виборчої скриньки, однак ці дії були помічені іншими членами виборчої комісії [10].

З наведеного випливає, що, оцінюючи дії ОСОБИ_1, порушуючи принцип повноти кваліфікації [9, с. 23], під час судового розгляду не було приділено увагу тому факту, що вони були вчинені два рази, що, на думку автора, вказує на повторність як кваліфікуючу ознаку. Незважаючи на те, що вилучення кожного бюлетеня відбувалося майже одночасно (що може вказувати на триваючий характер діяння), кожен «епізод» охоплювався окремим умислом – скористатися чужим правом на голосування.

Хоча описані ознаки прямо не впливають на кваліфікацію діяння в конкретному випадку і на перший погляд видаються незначними, вони мали бути належним чином оцінені і зазначені як у матеріалах досудового розслідування, так і в матеріалах судової справи. Така недбалість в оцінці все ж спотворює картину злочину. Не враховано у рішенні і те, що особа власними діями реалізувала свій голос на виборах більше ніж один раз, що потребує самостійної кваліфікації за ч. 1 ст. 158-1.

Іншого підходу при кваліфікації дотримувалися під час розгляду судової справи, за якою ОСОБА_1 була визнана винною за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 158-1, ч. 1 ст. 158-2, ч. 3 ст. 158-1 КК України. Так, зазначена особа викрала чотири бюлетені для голосування на позачергових виборах народних депутатів України в одномандатному виборчому окрузі та стільки ж бюлетенів для голосування на позачергових виборах народних депутатів України в багатомандатному виборчому окрузі, відірвала від них контрольні талони та поставила в кожному відмітки навпроти кандидатів. Такі дії були кваліфіковані як пошкодження бюлетенів, тобто як злочин, передбачений ч. 1 ст. 158-1 КК України. Маючи намір завершити свої дії та проголосувати, ОСОБА_1 намагалася просунути всі бюлетені у виборчу скриньку, однак це ОСОБИ_1 не вдалося зробити, оскільки отвір скриньки був замалим для такої кількості бюлетенів. Реалізувати до кінця задумане

ОСОБИ_1 завадили спостерігачі, у зв'язку з чим вона не змогла завершити свої дії до кінця з незалежних від неї причин. Цілком підтримуючи в цьому випадку кваліфікацію за два окремих склади злочину: викрадення виборчих бюлетенів і незакінчений замах на голосування виборцем більше ніж один раз, автор не може погодитися зі звинуваченням ОСОБИ_1 у третьому злочині – пошкодженні виборчої документації з огляду на низку аспектів.

По-перше, об'єктивна сторона голосування більше ніж один раз вже за своєю сутністю передбачає незаконні маніпуляції із виборчими бюлетенями шляхом проставлення відміток за кандидата, що формально пошкоджує предмет злочину. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки цього злочину в своїй сукупності спрямовані саме на реалізацію права голосу через отримання «переваг» порівняно з іншими виборцями. При цьому виборчі бюлетені є придатними для використання за призначенням. Порушення виборчого законодавства в цьому випадку відбулося в момент реалізації права голосу «неналежним виборцем».

По-друге, важливо усвідомлювати, що мається на увазі під пошкодженням виборчої документації і на що спрямований цей злочин. У теорії кримінального права під цим поняттям розуміють приведення виборчої документації у частково непридатний стан, який затрудняє чи унеможливає її використання за призначенням, тобто для верифікації результатів виборів [5, с. 66]. В окресленій ситуації спостерігається взаємовиключення двох складів злочинів, а тому у додатковій кваліфікації діянь обвинуваченого за ч. 1 ст. 158-2 немає потреби.

У перелічених випадках обвинувачені були звільнені від відбування покарання у зв'язку з дійовим каяттям та додатково на підставі укладення угоди про визнання винуватості. Такий підхід є поширеним під час винесення вироків за злочини проти виборчих прав громадян. Цілком підтримуючи гуманну ідею щодо мінімізації кримінально-правової репресії за злочини невеликої або середньої тяжкості, що полягає у звільненні від відбування покарання у вигляді обмеження волі як такого, що не сприяє перевихованню засудженого, автор бачить перспективу у присудженні альтернативних видів покарання. Наприклад, у вигляді штрафів або впровадженні нового виду покарання за цю групу злочинів, яке полягає в позбавленні спеціального права брати участь у виборчих відносинах, оскільки покарання спрямоване не лише на перевиховання особи, але і на відновлення суспільних відносин, яким завдано шкоди, та превенцію подальшого розвитку злочинності.

На основі ліберального підходу органів досудового розслідування, який підтримується в більшості випадків судами, створюються умови для уникнення особами, винними у вчиненні злочинів проти виборчих прав громадян, покарання. Неправильна кваліфікація діянь, у тому числі через недотримання її базових принципів, яка виступає на користь особи-злочинця, у поєднанні із широким застосуванням інституту дійового каяття як підстави звільнення від кримінальної відповідальності та укладення угод між прокурором і підозрюваним (обвинуваченим) про визнання винуватості, створює сприятливі умови для подальших порушень виборчих прав громадян. Беручи до уваги масовість таких випадків, створюється ілюзія неактуальності кримінальної відповідальності за злочини проти виборчих прав громадян як такої.

Висновки, зроблені на основі проведеного аналізу судової статистики та практики призначення покарання за злочини проти виборчих прав громадян указують на перспективність здійснення подальших наукових пошуків у напрямі посилення відповідальності за злочини цієї групи. Крім того, набуває актуальності дослідження можливості впровадження нової міри покарання за вказані злочини у вигляді позбавлення спеціального права – права брати участь у виборах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, надіслано на додаткове розслідування, повернуто прокурору для усунення порушень (ст. 2491 КПК України), неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2010 рік / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/32013 (дата звернення: 03.11.2019).
2. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2015 рік / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015 (дата звернення: 05.11.2019).
3. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2016 рік / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit (дата звернення: 05.11.2019).
4. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/pik_2017 (дата звернення: 05.11.2019).
5. Антипов В.І., Топчій В.В. Кримінально-правова кваліфікація посягань на виборчі та референдні права. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 116 с. ISBN 978-966-924-437-6.
6. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та інші. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 608 с. ISBN 978-966-458-156-8.
7. Вирок Володарського районного суду Київської області від 31.10.2019 у справі № 364/1014/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85313188> (дата звернення: 31.10.2019).
8. Постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0007700-10> (дата звернення: 07.11.2019).
9. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції / О.В. Ус. Харків : Право, 2018. 368 с. ISBN 978-966-937-272-7.
10. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 19.08.2019 у справі № 229/3090/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83705196> (дата звернення: 25.10.2019).